

1 Lastige Straten (2)

door Hans de Kievith

Van een aantal straten in Breda is de oorsprong en naamgeving op z'n minst onduidelijk of verwarrend. In een vorig artikel zijn de Cingelstraat en het Kasteelplein belicht.¹ Ditmaal nemen we de Waterstraat en een deel van de Nieuwstraat onder de loep.² Deze twee straten hebben namelijk oudere afwijkende namen, namelijk Waterpoortstraat en Steenbrugstraat, die ook nog door elkaar gebruikt werden. Daarbij komt nog dat de Nieuwstraat voorbij de knik bij het toekomstige hotel (Nieuwstraat 21-29) niet meetelt in dit verhaal. Dat is werkelijk een "Nieuwstraat".

afb. 1) Luchtfoto met centraal van zuid naar noord de Waterstraat en haaks daarop de Nieuwstraat. Op de voorgrond het voormalige tracé van de Mark en de stadsgracht, nu de Markendaalseweg en de Karnemelkstraat. (foto: Slagboom en Peeters)

Het eerste gedeelte van de Nieuwstraat en de Waterstraat vormde in de middeleeuwen een korte route naar de Mark vanaf het knooppunt Ridderstraat - Karrestraat/Eindstraat. Aan de noordwestzijde van de stad had de Vismarktstraat een zelfde functie. Het verbond de hoofdroute met het water. Bij de Vismarktstraat zijn havenfaciliteiten en de samenhangende economische activiteiten in de late middeleeuwen veel zichtbaarder: een markt, havenkraan, overslag etc.

Havenfaciliteiten

De aanleiding voor meer onderzoek naar beide straten is tweeledig: Allereerst is er vanuit archeologisch en historisch perspectief veel belangstelling voor dit stadsdeel.³ De belangrijkste vraag hierbij is of er in de late middeleeuwen hier havenfaciliteiten waren. Daarnaast is het toponiem "Steenbrug" nogal raadselachtig omdat deze al in 1303 opduikt, nog voor de bouw van de stadsmuur. Een tijd dat het gebruik van baksteen of natuursteen, hier in de regio, alleen werd gebruikt voor gebouwen met status zoals kerken en kastelen.

Straatnamen

De Waterpoortstraat, overigens een straatnaam die pas in de late 15e eeuw gangbaar wordt⁴, leidde naar de Waterpoort. Maar de Steenbrugstraat: waar lag dan die stenen brug? Door historische gegevens met de resultaten van archeologisch onderzoek te combineren hebben we nu een hypothese over "Steenbrugge" en kunnen we de aard van Waterpoort beter begrijpen.

Waterpoort

De "vondst" van het vroeg 16^e eeuwse paneel met het aanzicht op de stad Breda gaf dit stadsdeel

meteen een gezicht.⁵ Gezien vanaf de buitenzijde van de stad maar met de Waterpoort prominent in beeld.

Deze middeleeuwse poort is een van de meest raadselachtige structuren in de middeleeuwse vesting. Allereerst door de functie van deze poort. Geen versterkte poort over het water heen, zoals in Delft en Amersfoort maar een versterkte toegang tot de Mark, dus met laad- en losmogelijkheden. (waar de archiefbronnen overigens verder over zwijgen.)

afb.2) Een detail uit het bovengenoemde paneel met centraal de Waterpoort met het in 1517 aangelegde rondeel vóór de toegang (afbeelding: Breda's Museum)

Het rondeel uit 1517

Een rondeel of "bolwerck" pal voor het poortgebouw duidt er op dat deze laad- en losplaats dan niet meer in gebruik was.

Uit de stadsrekeningen is zelfs bekend wanneer dit rondeel is geplaatst, nl. in 1517: "*ende omtrent den 19 julij heeft men bestaen te metsen (...) ende den thoern voir de waterpoirt in de steenbrugstrate*" gevolgd door "*ruim 200.000 steenen georbaert aen de thoeren bij de steenbrug poorte, (...)*"⁶

Het versterken van de vesting vond plaats in een periode dat en politieke en militaire spanningen waren aan de grenzen van het hertogdom. Invallen vanuit het naastgelegen hertogdom Gelre bedreigden de stad Breda.

De functie van de Waterpoort

Over de functie van deze poort, voor 1517, kunnen we helder zijn, een laad- en losplaats voor goederen met een stoep of een trap naar het water en eventueel houten kades aan weerszijden. Deze toegang moest afgesloten en verdedigd kunnen worden, vandaar een poorthuis en torens. Dus geen poort met een "stenen brug" aan de waterzijde. Een brug naar een eilandje in de Mark dat bovendien niet in de as van de Waterstraat lag lijkt dus onwaarschijnlijk.

Een waterpoort bij de Vismarkt

We hadden nog een waterpoort in Breda, namelijk ter hoogte van de Vismarkt. Op het retabel van het Sacrament van Niervaart (ca.1535) is deze waterpoort zichtbaar vanuit de stadzijde en de waterzijde. Hierop is de stadsmuur zichtbaar met een tweetal poorten die duidelijk niet verdedigbaar waren. Nog net zichtbaar is de trap naar het water toe. De kans is groot dat een dergelijke trap ook vóór de oude Waterpoort aanwezig was en dat daar in 1517 het rondeel is opgemetseld.

afb.3 en 4) De Waterpoort aan de Vismarkt gezien vanaf de stadzijde en waterzijde. De poorten bevinden zich in de stadsmuur. De afbraak van hiervan begint een jaar later, in 1536. Vanaf de waterzijde zijn voor de poort nog vagelijk traptreden zichtbaar. (afbeelding: Breda's Museum)

De Waterpoort als privépoort

Een opmerkelijk verschijnsel is dat in 1479 de Waterpoort in erfcijns wordt gegeven aan de familie van Bruheze die een groot perceel ten westen van de huidige Waterstraat in handen heeft.⁷ (Nieuwstraat 21 en 23) Van Hooydonk vermeldt dat in het perceel aan de oostzijde van de Waterstraat ook in handen heeft.⁸

Het lijkt hiermee wel aangetoond dat de Waterpoort al in het laatste kwart van de 15^e eeuw aan het stedelijke economische verkeer is onttrokken maar nog wel functioneerde als private laad- en losplaats.

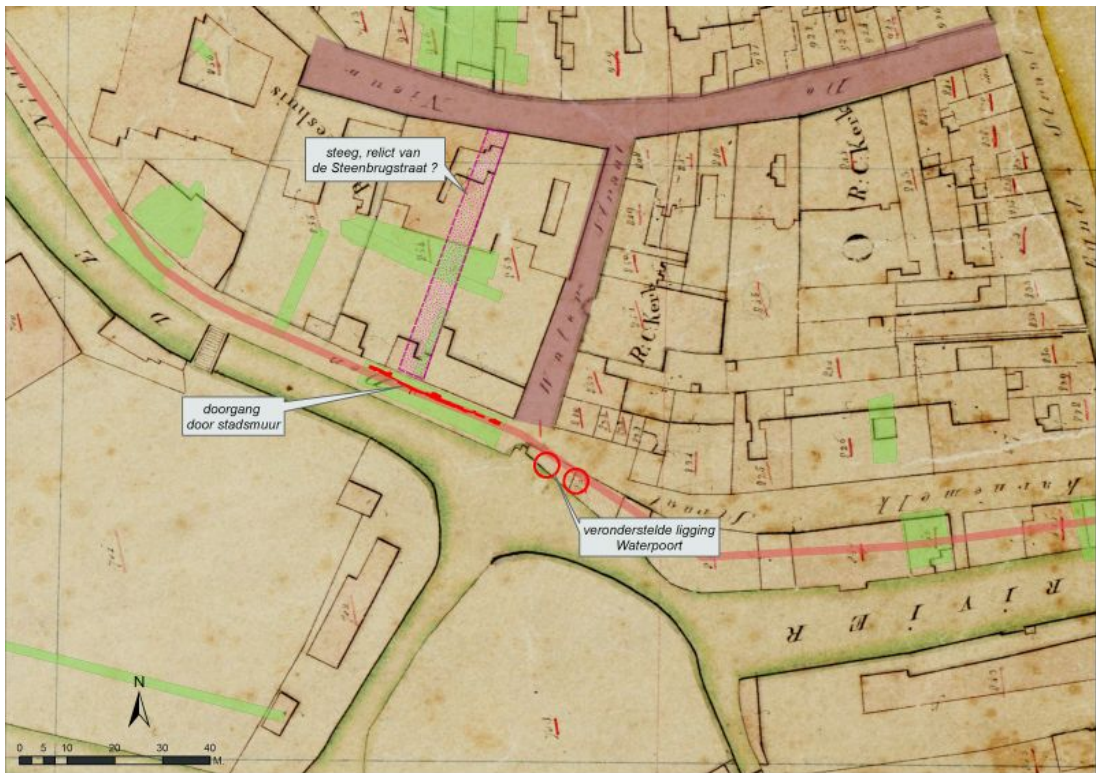
Steenbrug en Waterpoort: aparte structuren

Als de Steenbrug en Waterpoort aparte entiteiten zijn dan zijn de straten die naar de Waterpoort en de Steenbrug leiden ook aparte straten. Voor de Waterpoortstraat is dat duidelijk, dat betreft de huidige Waterstraat. De naam Waterpoortstraat komt overigens pas in de late 15^e eeuw voor het eerst ter sprake.

Het toponiem Steenbrugstraat is aanzienlijk ouder⁹ en duidt in ieder geval het eerste (oostelijke) gedeelte van de Nieuwstraat aan maar vermoedelijk ook al het gedeelte tot het Huis Bruheze (Waterstraat 23)

Dat zou inhouden dat de feitelijke loop naar de "Steenbrug" niet samenvalt met de huidige Waterstraat. Er was immers geen brug bij de Waterpoort. We vermoeden dat er een relatie is met een steeg tussen Huis Waalwijk (nr. 21) en Huis Bruheze (nr. 23). Deze steeg is archeologisch en bouwhistorisch is aangetoond.¹⁰

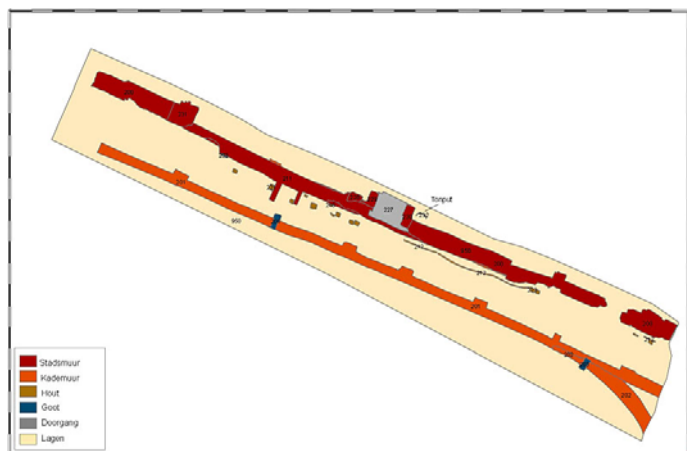

afb.5) Diverse structuren geprojecteerd op het kadastraal minuutplan van 1824, De Waterstraat en een deel van de Nieuwstraat, ook wel genoemd de Steenbrugstraat en Waterpoortstraat. Daarnaast de veronderstelde ligging van de Waterpoort, niet in de as van de straat, en het opgegraven gedeelte van de stadsmuur met een vermoedelijke doorgang. In groen de gebieden die archeologisch onderzocht zijn.

Archeologisch onderzoek

Juist in het verlengde van deze steeg is bij archeologisch onderzoek naar de stadsmuur een merkwaardige constructie aangetroffen. Bij opgravingen in 2004 werd een opvallende afwijking in de fundering van de stadsmuur geconstateerd achter het Huis Bruheze.¹¹ Het betreft een aanzienlijk smallere fundering in de stadsmuur, begrensd door twee zware, deels weggehakte steunberen. Aan de oostzijde hiervan was een smalle doorgang die nog bestraat was. Dit muurdeel had een lengte van van 9 meter met enkele smallere muurdeeltjes in het water uitstekend.

Op dat moment werd het verschijnsel geïnterpreteerd als een trap naar de Mark toe, zoals er velen moeten zijn geweest in de stadsmuur. (zie afbeeldingen op het retabel van Niervaart). De gedachte dat we met een brug te maken hebben is verleidelijk, alleen worden stenen bruggen gekenmerkt door een massieve brugaanzet of bruggenhoofd. Dit ontbreekt hier. Op het paneel zijn ook geen sporen van een oudere brug of bruggenhoofd meer van zichtbaar.

afb. 6 en 7) Links het aanzicht op het stadsmuurfragment met de doorgang. Rechts de overzichtstekening met in rood de stadsmuur en in grijs een toeganspoortje naar het water. Links hiervan een brede doorgang met vermoedelijke resten van een trap. In oranje de latere kademuur van de Mark.

Steenbrugge als toponiem

Complicatie daarbij is nog dat de naam Steenbrugge al in 1303 opduikt. Wel als "buurtnaam" en combinatie met de aanduiding dat er ter plaatse een brug was naar een beemd aan de overzijde¹² (dus op het eilandje in de Mark, de Regenbeemd). Dan is er nog géén sprake van een stadsmuur, ten hoogste van een dijk.¹³ Als, en met de nadruk op als, er ter plaatse een stenen brug aanwezig was dan moet dat wel een belangwekkende oversteek geweest zijn. Immers, in de vroege 14e eeuw waren hier baksteen of natuurstenen bouwconstructies er alleen in de vorm van stadspoorten, kerken en kastelen.

Duidt de toponym "Steenbrugge" misschien op een andersoortige structuur of is het een bijzonder vroege verbastering? Misschien dat deskundigen op het gebied van toponiemen ons verder op weg kunnen helpen.

Noten

- 1) zie <http://erfgoed.breda.nl/media/lastige-straten.pdf>
- 2) Dit artikel is een bewerking van een publicatie van ondergetekende in de bundel "... een thans niet meer bestaande schilderij" : eerste verkenningen van het schilderij "Christus en de Samaritaanse vrouw bij de stad Breda". Deze bundel is verschenen ter gelegenheid van de presentatie van het aangekochte paneel door het Breda's Museum in september 2013.
- 3) In 1995 werd er bij een archeologische waarneming op de kruising van de Waterstraat en Markendaalseweg een laatmiddeleeuwse kademuur aangetroffen die niet te rijmen viel met de bekende historisch topografische gegevens. Vanuit een historische perspectief was met name van Hooijdonk geïntrigeerd door dit stadsdeel. Zie verder van Hooydonk 1998a, p.36-38.
- 4) van Hooydonk, Middeleeuwse straten.
- 5) Grosfeld e.a. 2013.
- 6) Stadsarchief Breda, stadsrekeningen 1517, fol.64'
- 7) Bezemer 1892, p.50.
- 8) van Hooydonk, Middeleeuwse straten.
- 9) van Hooydonk 1998a, p.43.
- 10) Kamphuis 1996, p.4 en Beusink 2008, p.42.
- 11) Craane 2012, p.22.
- 12) van Hooydonk 1998a, p.36-37.
- 13) Bezemer 1892, p.20. Zie ook Huppertz 2004, p.48-49 voor een verdere interpretatie.

Bronnen

Beusink, A., Mark, R. van der, Venne, A.C. van de, Breda, *Nieuwstraat 21-29, definitief archeologisch onderzoek*. BAAC rapport A-08.0119. Archeologische rapporten Breda nr. 96. 's-Hertogenbosch, 2009.

Bezemer, W., *Oude Rechtsbronnen der stad van Breda, 's-Gravenhage*, 1892.

Cerutti, F. F. X. en Brekelmans, F.A., *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda tot 1504*. Utrecht, 1956.

Craane, M.L. e.a. ., *Archeologisch onderzoek stadsmuur Markendaalseweg, gemeente Breda*. Archeologische Rapporten Oranjewoud 2010/81. Heerenveen, 2012,

Grosfeld, J. e.a., "... een thans niet meer bestaande schilderij" : eerste verkenningen van het schilderij "Christus en de Samaritaanse vrouw bij de stad Breda", Breda, 2013.

Hooydonk, J.H. van, 'De Nieuwstraat of Steenbrugstrate', in *Engelbrecht van Nassau*, 1998a, p. 35-46.

Hooydonk, J.H. van, 'Hofhuizen in de Nieuwstraat, de huisnummers 21 en 23', in *Engelbrecht van Nassau*, 1998b, p. 100-111.

Hooydonk, J.H. van, *Middeleeuwse straten*, (bewerkt door H.A. Muntjewerff). ongepubliceerd.

Huppertz, W., *Het geheugen van een straat, achthonderd jaar wonen in de Visserstraat te Breda*, Utrecht, 2004.

Kamphuis, J., *Waelwijck en Bruheze, Patriciërswohnungen Nieuwstraat 21 – 23 – 23a te Breda*. Archeologie en Bouwhistorie, interne rapporten van de Gemeente Breda, deel 29B. Breda, 1996.